

HADİSLERDE VEFÂ KAVRAMININ ANLAM SAHASI ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

An Analysis on the Meaning Field of the Concept of Faithfulness in the Hadith

Mustafa TANRIVERDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis
Anabilim Dalı,
Muğla/Türkiye.

*Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Depart-
ment of Hadith,
Muğla/Turkey.*

mustafatanriverdi@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3329-0019.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 21 **Sayfa/Pages:** 173-200

Atıf / Citation: Tanrıverdi, Mustafa.Hadislerde Vefâ Kavramının Anlam Sahası Üzerine Bir Çözümleme [An Analysis on the Meaning Field of the Concept of Faithfulness in the Hadith]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 21 (Haziran / June 2022): 173-200.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1102789>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Mustafa Tanrıverdi**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

HADİSLERDE VEFÂ KAVRAMININ ANLAM SAHASI ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Öz

Vefâ, en temel anlamıyla bir kimsenin her türlü söz ve eyleminde sadâkati esas alarak hareket etmesidir. Bu kapsamda sözünde durmak, ahidine ve akdine sadâkat göstermek, emanete riayet etmek, bir işi tam ve kusursuz yerine getirme kararlılığına sahip olmak da vefâ kapsamına girmektedir. Söz konusu değerlerin aşınmaya hatta çözülmeye başladığı günümüzde temel ahlâk prensiplerinden biri olan vefâ kavramını yeniden gündeme almak gerekmektedir. Buradan hareketle çalışmada, konuyla ilgili rivayetler çerçevesinde vefâ kavramının anlam sahası üzerinde durulmakta, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnekliliği ışığında vefâ olgusunun tesisinin önemine işaret edilmektedir. Amacımız pratik hayatta karşılığını yitirmekte olan vefâ olgusuna dikkat çekmek, söz konusu ahlâkî ilkeyi sünnet perspektifinden yeniden toplumsal bilinç ve farkındalığın ilgi sahasına kazandırmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda çalışmada vefâ kavramı, Kütüb-i tis'a olarak bilinen temel hadis kaynaklarında yer alan rivayet malzemesi içerisinde taranarak söz konusu hadisler çerçevesinde ilgili kavramın anlam sahası tespit çalışılmaktadır. Çalışma, rivayet malzemesi özelinde vefâ kavramına, yakından ilgili diğer ilke ve değerler üzerinden bir anlam alanı bulmaya odaklanması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Vefâ, Ahid, Sadâkat, İhlas, Erdem.

An Analysis on the Meaning Field of the Concept of Faithfulness in the Hadith

Abstract

Faithfulness, in its most basic sense, is to act based of loyalty in all kinds of words and actions of a person. In this context, keeping one's word, staying true to one's word and agreement, abiding by the trust, and having the determination to perform a job completely and flawlessly are also included in the scope of faithfulness. Today, when these values are starting to deteriorate, the concept of faithfulness, which is one of the basic moral principles, should be brought to the agenda again. From this point of view, in the study, the meaning of the concept of faithfulness is emphasized within the framework of the narrations related to the subject, and the importance of establishing the phenomenon of faithfulness is pointed out in the light of the example of the Prophet Muhammad (pbuh). We aim is to draw attention to the phenomenon of faithfulness, which gradually loses its value in practical life, and to try to bring this important concept back to social consciousness and sensitivity from the perspective of sunnah. Accordingly, the concept of fidelity is scanned from the narration material in the main hadith sources known as al-kutub al-tis'ah, and it is tried to determine the meaning field of the related concept within the framework of the hadiths in question. The study is critical because it focuses on the concept of faithfulness and finding a meaning area through other principles and values closely related to the narration material.

Keywords: Hadith, Faithfulness, Agreement, Adherence, Sincerity, Virtue.

Giriş

Kur'an'ın ve onun mübelliği olan Hz. Peygamber'in en temel öğretisi, insanın sorumluluk alanıyla ilgilidir. Bu anlamda insanın bir taraftan

Yaratıcısına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekirken diğer taraftan içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak birtakım hak ve ödevleri ifâ etmesi beklenmektedir. Kur'ân'ın birçok ayette *îmân* ve '*amel-i şâlih*' kavramlarını bir arada zikretmesi bu doğrultuda son derece anlamlıdır. Kur'ân'ın bu iki kavram üzerinden yaptığı vurgu, kulun sorumluluk alanının en temelde Allah'a ve insana karşı ödevlerinden oluştuğuna işaret etmektedir. Öyle ki, söz konusu iki anahtar kavramdan ilki, insanın Allah ile ilişkisine; ikincisi ise sosyal hayatın bir gereği olarak insanın diğer insanlarla münasebetine odaklanmaktadır. Özü itibarıyla Kur'ân ve Sünnet malzemesinden birçok referansı bulunan her iki kavramın birbirini istilzâm ettiği dikkate alındığında, insanın başta Yüce Allah'a ve içinde yaşadığı topluma karşı taşıması gereken sorumluluğunun birer kulluk ödevi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda biri olmaksızın diğerinin tek başına yeterli olmayacağı anlaşılan *îmân* ve *şâlih* '*amel*' ödeviyle yakından ilgili kavramlardan biri de vefâ kavramıdır.

Toplumsal hayatın sağlıklı bir şekilde devamı, başta vefâ olmak üzere birçok faziletin hassasiyetle ayakta tutulmasına bağlıdır. Nitekim yaşamı boyunca her türlü özverili tutum ve davranış gibi vefâ erdemi- ne de sıkı sıkıya bağlı kalan Hz. Peygamber, vefâlı davranmayı iman, vefâsızlığı da nifâk ile ilişkilendirmiştir. Bu kapsamdaki rivayetler incelendiğinde vefâ olgusunun ferdî ve içtimai hayattaki en esaslı değerlerden biri olmasının yanı sıra *îmân-nifâk* kavramları arasında belirleyici bir ölçüt konumuna sahip olması da üzerinde durulması gereken bir husustur. Öyle ki gücünü doğruluk, dürüstlük ve emanet gibi önemli ahlâkî prensiplerden alan bu kavram; güven ve emân temeli üzerine kurulu bir toplum düzeni için kilit role sahip bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira söz ve eylemlerinde vefâkârlıktan yana tavır almayı tercih etmeyen bir kimse, vefâdan uzaklaşarak *ğadre* düşmektedir. Ğadr ise vefânın zıddı olup doğruluk ve sadâkatin aksine yalan ve hıyanetin bir tezahürüdür. Oysa bir Müslüman, hayatının her bir safhasında bütün söz ve davranışlarında erdemli tutum ve güzel ahlâktan yana tavır almalıdır. Bu durum, hem vefâ kavramının anlam sahasına içkin olan kulun Yaratıcıya karşı olan kulluk ahdini yerine getirmesi açısından

hem de insanlar arası münasebetlerde muhafaza edilmesi gereken çatı değerler bakımından son derece anlamlıdır.

Buradan hareketle çalışma, Kur'an'ın yüksek ahlâkî ilkeler arasında yer verdiği vefâ olgusunun rivayetlere yansımalarını incelemekte, Hz. Peygamber'in örnekliliği özelinde bu olgunun farklı değer ve erdemlerle ilişkisine odaklanarak anlam sahasını tespitte çalışmaktadır. Araştırmada öncelikle vefâ kavramı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olduğu düşünülen rivayetler taranmıştır. Söz konusu rivayet malzemesi, vefâ kavramını merkeze alan ve bu kavramın anlam sahasını oluşturan diğer ahlâkî ilkeler açısından incelenmiştir. Elde edilen bulguların işaret ettiği ahlâkî prensipler, vefâ kavramıyla olan bağ ve irtibatları açısından önem ve öncelik sırasına göre tespitte çalışılmıştır. Araştırmadaki rivayetler için ağırlıklı olarak *Kütüb-i tis'a* kaynakları kullanılmış; bu eserlerde bulunmayan rivayetler için diğer hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. Ayrıca çalışmanın öncelikli amacı olmadığından hacmi artırmamak adına ilgili rivayetlerin sened ve metin tenkidine yer verilmemiştir. Çalışma vefâ kavramına, rivayet malzemesi çerçevesinde bir anlam alanı araması ve bu sahaya içkin vefâ ile ilgili diğer alt kavramları tespitte odaklanması bakımından kendisinden önceki çalışmalardan hem metot hem de muhteva bakımından ayrılmaktadır.¹

1. Vefâ Kavramı ve Çerçevesi

Dinî ve ahlâkî referanslara sahip temel erdemlerden biri olarak kabul edilen vefâ olgusunun mahiyeti ve kaynağına ilişkin çeşitli açılardan tarifler yapılmıştır. Bu terim, İslam literatürünün tefsir, hadis, tasavvuf, ahlâk ve fıkıh gibi birçok sahasında çeşitli yönleriyle yer almakta, ferdî ve içtimai hayatın merkezi bir kavramı olarak dikkat çekmektedir. Bu

¹ Konuyla ilgili çalışmalar için bk. Zülfikar Durmuş, "Kur'an'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (Nisan 2002), 77-95; Adnan Koşum, "Hz. Peygamber'in Ticari Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 571-578; Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 156-170; Hüsamettin Erdem, "Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlâk Değeri Olarak Vefâ", *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu* ed. Muammer Cengiz (Erzurum: Üniversite Basımevi, 2015), 331-347.

açıdan vefâ kelimesinin oldukça geniş kapsamlı bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir.

Sözlüklerde vefâ; tam ve eksiksiz olma, tamama ulaşma, ölçü ve tartıyı düzgün yapma, sözünde durma, ahbine sıdkı şıyânet gösterme, borcu ödeme, anlaşmaya bağlı kalma, bir şeyin karşılığını tastamam verme, malı veya canı (asıl sahibine) teslim etme, dostluk ve yardım yolunu gözetme, dostlukta sebat gösterme gibi manaları içermektedir. Kelimenin zıddı ğadr olup bu da nankörlük, aldatma, terk etme, hakka riayet etmeme, ahdi ve akdi bozma, ihanet ve hıyanette bulunma, iyiliğin kıymetini bilmeme, zarara yol açma, zulümden yana tavır alma, dar zamanda dostuna sırt çevirme gibi anlamlara şamildir.²

Kökene ve kaynağı açısından incelendiğinde ise vefâ olgusunun Arap kültüründe de var olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, İslam'dan önce Cahiliye Arapları arasında da bazı değerlerin bulunduğu; ancak onların cömertlik, sabır, sadâkat, vefâ vb. gibi birtakım ahlâkî prensipleri sadece kendi kabilevî tutkuları ve dünyevî menfaatleri için kullandıkları bilinmektedir. Vahiy, söz konusu değerleri tamamen lağvetmemekle beraber muhtevasını ve rotasını değiştirmiş görünmektedir.³ Zira Kur'an bu

² İsfahânî vefâ kavramının çeşitli form ve manalarda Kur'an'da nasıl yer aldığına ilişkin sırasıyla el-İsrâ' 17/35, el-Bakara 2/40, en-Nahl 16/91, Âl-i İmrân 3/76, el-Bakara 2/177, el-İnsân 76/7, et-Tevbe 9/111, en-Necm 53/37, el-Bakara 2/124, Âl-i İmrân 3/25, Âl-i İmrân 3/185, el-Bakara 2/281, ez-Zümer 39/10, Hüd 11/15, el-Enfâl 8/60, en-Nür 24/39, ez-Zümer 39/42, el-En'âm 6/60, es-Secde 32/11, en-Nahl 16/70, en-Nahl 16/28, el-En'âm 6/61, Yûnus 10/46, Âl-i İmrân 3/193, el-A'râf 7/126, Yûsuf 12/101 ve Âl-i İmrân 3/55 ayetlerinden örnekler aktarmaktadır. Bk. Ebü'l-Kâsım Hüseyin er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), "vfy", 528-529; Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek ibnü'l-Eşir, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Maḥmud Muḥammed et-Ṭanâḥî (Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 5/211; Ebü'l-Faḍl Cemâlüddîn Muḥammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Şadr, ts.), "vfy", 15/398-401; Ebu't-Ṭâhir Mecdüddîn Muḥammed el-Fîruzabâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), "vfy", 1343; Ebü'l-Ḥasen Ali b. Muḥammed b. Ali el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 252; Muḥammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfhehres li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1364), "vfy", 756-757; Arent Jean Wensinck vd., *el-Mu'cemü'l-müfhehres li-elfâzî'l-hadisî'n-nebevî* (Leiden: Brill Press, 1936), "vfy", 7/269-279; İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), "Vefâ", 2/2338; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Seçil Ofset, 2010), "Vefâ", 1312. Tasavvufa dair kaynaklarda ağırlıklı olarak vefâ kelimesi, A'râf 7/172 ve Ahzâb 33/7 ayetlerine atfen ruhun safiyetini muhafaza ederek bezm-i elest'te Yaratıcı'ya verdiği misâka bağlılığını sürdürmesi anlamında kullanılmaktadır. Bk. Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), "Vefâ", 1179-1180.

³ Hz. Peygamber, Cahiliye devrine ait bile olsa verilen ahidlere ve yapılan anlaşmalara vefâ

tür ahlâkî prensiplerin yerine getirilmesi hususunda herhangi bir kan bağı ve aşiret çıkarını öncelemediği gibi Cahiliye Arapları tarafından çoğu kez dünyevî maksatlarla riyâ ve gösteriş için yerine getirilen bu erdemlerin uhrevî yönlerinin bulunduğu vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla İslam, din bağı ile kan bağıнын arasını açarak diğer birçok ahlâk ilkesinde olduğu gibi, kabileye bağlılık ve bir tür adanış olarak algılanan dünyevî menfaatlerden ötürü riyâ üzerine inşa edilmiş vefâ olgusuna da yeni bir anlam sahası açmış görünmektedir. Kur'ân, muhtevasını insanî bir erdeme yaraşır şekilde değiştirmek suretiyle bu ilkeyi beşerî münasebetlerde işlerliği olan ahlâkî bir güce dönüştürmüştür.⁴

Kur'ân, başta tevhid ve ahiret gibi İslam'ın temel esaslarıyla çelişen itikat ve uygulamaların özünü, muhtevasını, hedef ve motivasyonunu vahyin öngördüğü biçimde değiştirerek fitratın ve selîm aklın teklif sahasına sunmuştur. Kur'ân'ın söz konusu olgulara bakış açısına paralel olarak Hz. Peygamber de tebliğini bu doğrultuda şekillendirmiş; İslam'ın inanç, ibadet ve ahlâk temalı öğretilerini ve tarih üstü mesajlarını insanlara bütün safiyetiyle aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda vahyin hakikatlerine olan sadâkati ve bağlılığı açısından, tebliğinde bulunduğu mesajlara en başta kendisi vefâ göstermiştir. Söz ve davranışlarıyla, icraat ve uygulamalarıyla güzel bir örneklik ortaya koymuştur. Hz. Peygamber her fırsatta Allah'a karşı görev ve sorumlulukların yanı sıra içinde yaşadığı toplumun diğer fertlerine karşı hak ve ödevlerinin bilincinde olmayı öğütlemiştir. Bu bakımdan Kur'ân, ahlâk mefhumunun müşahhas bir örneği olarak Hz. Peygamber'i takdim etmekte; defaatle onun hakkıyla anlaşılmasını ve ahlâkının benimsenmesi gerektiğini salık vermektedir.⁵ Dolayısıyla diğer ahlâkî ilkelerde oldu-

gösterilmesi gerektiğini, çünkü İslam'ın bu konuda onlardan daha fazla titizlik beklediğini belirtmektedir. Bk. Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 11/526; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-'Arabî, 1975), "Siyer", 30. Bu uyarı, Cahiliye'de de vefânın bir değer olarak mevcut olduğuna, ancak İslam'ın bunun özünü değiştirip hassasiyetle ayakta tutulması gereken evrensel bir değer haline getirdiğine işaret etmektedir.

⁴ Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 156-158; Mustafa Çağrırcı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2006), 19-24.

⁵ Öyle ki, teorik yönü itibarıyla Kur'ân'a ve onun rehberliğinde sünnet malzemesine dayandığın-

ğu gibi vefâ ilkesinin anlaşılmasında da Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatları bizlere model olarak sunulmaktadır. Nazarî yönüyle Kur'ân'a dayanan İslam ahlâkı, amelî yönüyle Hz. Peygamber'in yaşantısına dayanmaktadır. Kur'ân'da örnek ahlâkı övülen⁶ Hz. Peygamber'in bir numûne-i imtisâl⁷ olduğu vurgulanmıştır. Bizzat kendisinin de güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini bildirmesi,⁸ özü itibarıyla İslam ahlâkının Hz. Peygamber'in örneğinde şekillendiğini göstermektedir. Bu anlamda vefâ hasletinin anlamsal çerçevesini rivayetler üzerinden incelemek ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarından hareketle vefâ olgusunun sınırlarını tespiti çalışmak, Hz. Peygamber'i doğru anlamaya yönelik bir motivasyon olduğu gibi onun tarih üstü örneğini ve evrensel mesajlarını günümüze aktarmak açısından da son derece önemlidir.

2. Hadislerde Vefâ ile İlgili Temel Değerler

Vefâ kavramı, içinde bu lafzı barındıran örnek rivayet metinleri üzerinden ele alınmaktadır. Kavramın geçtiği hadis metinleri *el-Mu'cemü'l-müfrehes* yardımıyla tespit edilmiş, modern hadis programları vasıtasıyla kaynaklarına ulaşılmıştır. Ancak bu lafzın yer aldığı rivayetlerin tamamında vefâ, ahlâkî bir ilke olarak zikredilmemektedir. Öyle ki bunların bir kısmında vefâ kelimesi sadece sözlük anlamına uygun şekilde bir şeyi yapmak, gelmek, ulaşmak, sağlamak vb. gibi manalarda kullanıldığından bu tür rivayetlerden vefânın anlam sahasına dair bir çıkarım mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan çalışmada vefâ kelimesinin ahlâkî bir prensip olarak aldığı ve kendisine doğrudan doğruya bir değer yüklendiği

dan İslam ahlâkı, Hz. Âişe (ö. 58/678) rivayetine atıfla *Qur'ân ahlâkı* olarak formüle edilmiştir. Bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1991), "Şalâtü'l-müsâfirin", 139; Ebü Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, thk. Şâlih b. 'Abdilaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999), "Ta'atavvü", 26.

⁶ وانك لعلى خلق عظيم bk. el-Kalem 68/4.

⁷ اسوة حسنة bk. el-Ahzâb 33/21.

⁸ إنما بعثت لأتمم صالح الأخلاق bk. Ebü 'Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1406/1985), "Huşnü'l-huluk", 8. Bu rivayet metninin, *huşnü'l-ahlâk* ve *mekârimü'l-ahlâk* şeklinde farklı lafızları taşıyan tarihleri de bulunmaktadır. Bk. Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 24/513.

rivayet metinleri tercih edilmiştir. Vefâ kavramına değer atfeden hadis metinlerinde bu kavramın kendisiyle ilgili olduğu düşünülen birtakım üst değerler ilgililik düzeyine göre sıralanarak müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. Vefâ kapsamındaki bazı rivayetlerin birden fazla üst değer içerdiği ve bunların hangi değere işaret ettiği kesin çizgilerle birbirinden ayrılamadığı için tarafımızdan en yakın değerle ilişkilendirilerek işlenmiştir.

2.1. Sadâkat

Hz. Peygamber’de vefâ erdemi, verilen sözün sadâkat gerektiğini bildiren Kur’ân buyruğuna uygun şekilde sorumluluk duygusunu önceleyen bir muhtevaya sahiptir.⁹ Hz. Peygamber verilen sözün her durumda kesinlikle tutulması gerektiğini öğütlemiş, aleyhine gelişen hadiseler karşısında bile bu sorumluluk duygusundan vazgeçmemiştir. Nitekim Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ile babası Huseyl Bedir’den önce Müslüman olmalarına ve Hz. Peygamber’in yanında gazveye katılmak üzere yola çıkmalarına rağmen müşriklere yakalanmışlar ve istemeyerek de olsa serbest kalmak için Resûlullah’a katılmayacaklarına dair söz vermişlerdir. Kurtulduktan sonra başlarından geçeni ve müşriklere verdikleri sözü anlatınca Hz. Peygamber “Şimdi gidin! Bizler verdiğimiz sözleri tutmasını biliriz.” diyerek onlardan ahidlerine sadık kalmalarını ve gazveye katılmamalarını istemiştir.¹⁰

Hz. Peygamber vefâ olgusunun sadece dünya hayatı için değil aynı zamanda ahiret hayatı için de önemli olduğunu dile getirmektedir. O, vefâsız kimselerin ahiretteki durumlarını betimleyen bir hususa dikkat çekmekte ve bu durumu onların anlayabileceği somut bir temsille açıklamaktadır. Hz. Peygamber, Cahiliye Araplarının kendi kabilelerine mensup kimselerin hainliklerini pazar ve panayırlarda onlar adına diktikleri flamalarla ayıplayıp onların hainliği teşhir ettiklerine telmihle bulunarak dünyada vefâsızlık yapan kimselerin de tıpkı onlar gibi kıyamet günü kendi adlarına dikilen bayraklarla teşhir edileceklerini söylemektedir.¹¹ “Allah’ın önceki ve sonraki tüm ümmetleri bir arada

⁹ “...Ahdinize de vefâli olun. Zira verilen söz (başlı başına bir) mesuliyettir.” el-İsrâ’ 17/34.

¹⁰ Müslim, “Cihâd”, 98.

¹¹ Buḥârî, “Cizye”, 21; Müslim, “Cihâd”, 9-16; Tirmizî, “Siyer”, 28; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 162,

topladığı kıyamet gününde vefâdan yoksun her bir insan için bir bayrak dikilecek ve ‘İşte bu, falan kimsenin vefâsızlığının alametidir!’ denilecektir.”

Sadâkat, vefâ kavramının en temel anlamlarından biridir. Gençlik yıllarında dürüstlüğüyle dikkat çeken Hz. Peygamber bizzat müşrikler tarafından el-Emîn diye nitelenmiş, peygamber olduktan sonra da çevresinde daima güvenilir bir kimse olarak tanınmıştır. Verdiği söze olan sadâkati, yaptığı anlaşmaya olan bağlılığı, dost ve yakınlarına verdiği emâniyle vefâkâr bir insan olduğunu her durumda göstermiştir. Nitekim o sıralar henüz İslam’ı kabul etmemiş olan Ebû Süfyân’ın (ö. 31/651), ticari faaliyetleri sebebiyle Şam’da bulunduğu esnada, Bizans kralı Herakleios’un (610-641) kendisine Hz. Peygamber’in ahlâkî özelliklerine dair yönelttiği sorulara verdiği cevaplarda onu güvenilir bir kimse olarak nitelenmesi anlamlıdır. Herakleios; ısrarla onun, sözüne sadık, anlaşmasına bağlı bir kimse olup olmadığını sorgulaması üzerine aldığı cevaplar karşısında “Anladığım kadarıyla sen şimdi onun namazı emreden, dürüst olmayı, iffetli yaşamayı, vefâlı davranmayı öğütleyen, güvenilir olmayı salık veren biri olduğunu söylüyorsun. Bunlar tam da peygamber nitelikleri!” demek zorunda kalmıştır.¹² Bu rivayet özelinde iffet kavramının da vefâ ile irtibatlı olduğu söylenebilir de Herakleios’un şaşkınlığına yansıyan ifadeler bütüncül olarak değerlendirildiğinde vefânın sadâkat ile yakın ilişkisi görünür durumdadır.

Vefâ kavramının bir yönü de Yüce Allah’a karşı yerine getirilmesi gereken vazifelerle ilgilidir. Hz. Peygamber Yaraticıya karşı borçların ihmal edilmemesi üzerinde durmakta, böyle bir borcun ahde vefânın bir gereği olarak özenle ifâ edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. O, bir kimsenin dinen mükellef olmadığı halde kendi vaadi ile sorumluluk altına girdiği ibadetleri de bu kapsamda değerlendirmiştir. Usulüne uygun bir nezrin yerine getirilmesini vefâya uygun erdemli bir davranış olarak

“Fitnen”, 26; İbn Mâce, “Cihâd”, 42; Ahmed b. Hânel, *el-Müsned*, 7/71; Ebû'l-Fađl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hâcer, *Fethu'l-bâri bi-serhi Şahîhi'l-Buhâri*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hâmed (Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1421/2001), 6/327.

¹² bk. Buhârî, “Bedü'l-vaḥy”, 7, “Şehâdât”, 28.

tanımlayan Hz. Peygamber, samimiyet ve ihlası da vefâ kapsamına dâhil etmektedir. Nitekim kendisine gelen bir kadın, kardeşinin hacca gitmeyi adadığını, ancak ömrünün buna yetmediğini söyleyerek onun adına bu vaadi yerine getirip getiremeyeceğini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Resûlullah, kadına “‘Şayet onun borcu olsaydı, öder miydin?’ diye sormuş; kadın ‘Evet!’ deyince ‘Öyleyse Allah’a olan borcunuzu da ödeyin. Zira Allah, kendisine vefâ gösterilmeye daha layıktır.’ buyurmuştur.”¹³

Yine Hz. Peygamber’e gelen bir kimse, annesinin üzerinde oruç borcuyla vefât ettiğini, kendisinin onun adına oruç tutup tutamayacağını sormuş; Hz. Peygamber de “Allah’a olan borç elbette ödenmeye daha layıktır.” diyerek bunu yapmasını istemiştir. Benzer şekilde bir kadın, deniz seyahati sırasında salimen karaya çıkması halinde bir ay boyunca oruç tutmayı adanmış, sağ salim karaya ulaşmasına rağmen vadedtiği orucu tutmaya ömrü yetmemişti. Kız kardeşi veya kızı Resûlullah’a gelip bundan bahsedince Hz. Peygamber onun adına oruç tutmasını söylemiştir.¹⁴ Hz. Peygamber’in adağın makul bir şekilde yerine getirilmesini ahde vefâ olarak gören bu yaklaşımı, iyi niyet ve ihlasın eşlik ettiği bir vadin sonuçsuz bırakılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu da vefâ hasletinin insanı anlamlı bir iyi oluş haline yücelten üst düzey bir erdem olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber sadâkat ile vefâ arasındaki güçlü bağın korunması gerektiğini bizzat kendi uygulamalarıyla göstermiştir. Onun, verdiği söze ve yaptığı anlaşmaya her durumda sadık kaldığı, lehte ve aleyhte hiçbir koşulda vefâdan ayrılmadığı görülmektedir. Müslümanlar için en zor imtihanlardan olan harp durumunda da siyasi ortamın lehine döndüğü sulh durumunda da ahdine ve akdine sadâkat göstermesi, vefâ prensibinin her şart ve ortamda muhafaza edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim Bedir sonrası elçi sıfatıyla Medine’ye gelen, ancak müşriklere dönmek istemediğini bildiren Ebû Râfi’e (ö. 40/660 ?)

¹³ Ebû ‘Abdirrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, thk. ‘Abdülfetrah Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu Matbu‘ati’l-İslâmiyye, 1406/1986), “Menâsikü’l-ḥacc”, 7; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 4/43.

¹⁴ Buḥârî, “Şavm”, 41; Müslim, “Şiyâm”, 154-156; İbn Mâce, “Şiyâm”, 51; Ebû Dâvûd, “Eymân ve’n-nüzûr”, 24; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 3/434.

“Ben ahdime vefâsızlık göstermem!” diyerek onlara geri dönmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵ Benzer şekilde Hz. Peygamber’in Hudeybiye Musalahası’nda da Müslümanlar aleyhindeki şartlara rağmen büyük bir teslimiyetle yaptığı anlaşmaya sadık kaldığı bilinmektedir. Ebû Cendel (ö. 18/639 ?) ve Ebû Başîr (ö. 6/628) gibi kendisine sığınan Müslümanları, anlaşmaya olan sadâkatinden dolayı Medine’ye kabul etmeyip geri göndermiş olması önemlidir.¹⁶ Resûlullah onlara, içine düştükleri durumu anladığını, fakat müşriklerle akdedilen anlaşmaya bağlı kalacağını söylemiştir. Onlara kavimlerine dönmeleri ve Allah’ın kendilerine bir çıkış yolu gösterene kadar sabretmeleri yönünde tavsiyelerde bulunan Hz. Peygamber “Dinimize göre ğadr bize yakışmaz!” demiştir. Burada aldatma ve ihanet anlamındaki ğadrin vefâ kavramının zıddı olduğu göz önüne alındığında, Hz. Peygamber’in vefâ prensibinin anlam sahasına sadâkat kavramını özellikle dâhil ettiği anlaşılmaktadır.

Kur’an, vefâyı hem ahitlere hem de akitlere sadâkat gösterme anlamında kullanmış, verilen söze olduğu kadar yapılan anlaşmalara vefâ göstermenin de mü’min olmanın ayırt edici bir vasfı olarak savunmuştur. İster söze ister anlaşmaya sadâkati içersin vefâyı değerli bir meziyet olarak öne çıkaran asıl saik ise mü’minin kendisini yine kendi taahhüdü ile sınırlamış olmasıdır. Zira mü’min, verdiği sözden dönme yahut yaptığı anlaşmadan vazgeçme imkânı elinde olduğu halde yüksek ahlâkî bir meziyet olan vefâ duygusu sayesinde ahdine ve akdine sadâkati muhafaza etmiş olmaktadır.¹⁷

2.2. Emanet

Emanete ve söze sadâkati vefâ kapsamında değerlendiren Kur’an, mü’minlerin ayırt edici vasfını bu ilkeye olan bağlılıkları üzerinden ta-

¹⁵ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 39/282; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 151.

¹⁶ يا أبا بصير إنا قد أعطينا هؤلاء القوم ما قد علمت، ولا يصلح لنا في ديننا العذر، وإن الله جاعل لك ولمن معك من المستضعفين فرجا ومخرجا، فانطلق يا أبا جندل، اصبر واحتسب، فإن الله جاعل لك ولمن معك من. bk. İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 2/323. bk. İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 2/318; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 31/219; Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddin İsmâ’il ibn Keşîr, *el-Bidâye ve’-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuşin et-Türkî (Riyad: Dâru Hecr, 1418/1997), 6/218.

¹⁷ el-Mâide 5/1; el-Bakara 2/177.

nımlamış, iman üzere olan her bireye vefâya uygun amellerde bulunmayı kategorik bir ödev olarak yüklemiştir.¹⁸ Bu aynı zamanda vefâ olgusuna münafi her türlü söz ve davranıştan uzak durma sorumluluğunun da imana içkin olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.¹⁹ Nitekim Hz. Peygamber de vefâyı iman ile vefâsızlığı nifâk ile ilişkilendirerek mü'min olma vasfının belli başlı sorumlulukları olduğuna dikkat çekmiştir.²⁰

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarında emanet bilincine sahip olmayı ve güvenilir olarak bilinmeyi vefâ kapsamına dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle onun emaneti muhafaza etmemekten ötürü doğabilecek güven problemini vefânın zıddı olan ğadr ile özdeşleştirdiği görülmektedir. Bu yönüyle o, küçük olsun büyük olsun emanet ilkesinin vefâlı her bir kimsenin en temel ahlâkî özelliği olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Tabiatıyla hıyanet ve ihanet şeklinde nitelendirilebilecek en küçük bir sadâkatsizliğin de vefâsızlık anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, konuyla ilgili rivayetlerde henüz çocuk yaşlardayken Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684), Resûlullah'ın kendisini niçin *غدر*/vefâsız diye isimlendirdiğini şöyle anlatmaktadır: “Resûlullah'a Taif'ten biraz üzüm hediye edilmişti. Beni çağırdı, bana bir salkım üzüm verip anneme götürmemi söyledi. Bense onu anneme ulaştırmadan evvel yolda yiyip tükettim. Bu olayın üzerinden birkaç gün geçmişti ki, beni görünce Resûlullah üzüm salkımını hatırlatarak onu anneme götürüp götürmediğimi sordu. Salkımı anneme ulaştırmadığımı söyleyince de beni vefâsız diye isimlendirdi.” Rivayetin Abdullah b. Büsr'den (ö. 96/715) gelen başka bir versiyonu ise şöyledir: “Annem

¹⁸ el-Mü'minûn 23/8.

¹⁹ Öyle ki Hz. Peygamber'in, gereğini yerine getirmeleri halinde kurtuluşa erdireceğini bildirdiği on ayetten biri de doğrudan doğruya ahidlere ve emanetlere vefâyı içermektedir. Bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi' u's-şâhîh*, thk. Muştafa Dîb el-Buĝâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “İmân”, 34; Müslim, “İmân”, 8; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/34. Yine yapıldığı takdirde neticesinin cennet olduğunu bildirdiği altı özellik arasında verilen söz tutmak ve emanete sahip çıkmak anlamında vefâ erdemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/417; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Aţâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/471.

²⁰ Hz. Peygamber ahde vefâ göstermemeyi nifâk alameti olarak zikretmektedir. Buhârî, “İmân”, 23; Müslim, “İmân”, 106; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/380-381.

bir miktar üzümle beni Resûlullah'a yolladı. Bense onu kendim yedim. Sonrasında annem Resûlullah'a 'Abdullah sana geldi mi?' diye sordu. Resûlullah 'Hayır!' dedi. O günden sonra Resûlullah beni her gördüğünde 'Seni vefâsız! Seni vefâsız!' demeye başladı."²¹

Yapılan anlaşmaya, verilen söze sadık kalmak vefâ erdemine sahip olmanın en temel göstergesidir. Rivayetler Hz. Peygamber'in sadece rahat zamanlarda değil en zor dönemlerde bile bu değeri korumaya azmettiğini göstermektedir. Örneğin Akabe'de gerçekleştirilen biat esnasında yetmiş kişilik grubun içinden Mâlik b. et-Teyyihân (ö. 20/641) Hz. Peygamber'e Kureyş ile aralarındaki bağı hatırlatarak kendisine verdikleri bu biat ile o bağı koparttıklarını belirtmiş ve "Şu halde sana bağlılık sözümüzden sonra, Allah sana yeniden kavmine dönecek imkânı verirse bize sırt çevirmenden korkarız." diyerek endişelerini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber gülümsemiş ve "Kanınız benim kanım, ölünüz de benim ölümdür. Ben sizdenim siz de bendensiniz. Sizin düşmanınız benim düşmanım, dostunuz da benim dostumdur." diyerek onlarla yaptığı ahde her koşulda vefâ göstereceğini vurgulamıştır.²² Yine 'Amr b. 'Abese, Mu'âviye'nin (ö. 60/680) sulh anlaşması yaptığı Rumlara yönelik anlaşmanın süresinin sonlarına doğru bir dizi askeri hazırlıklarda bulunduğunu görünce ona, yaptığı anlaşmaya vefâ göstermesi, karşı tarafı ğadre uğratmaması konusunda uyarılarda bulunmuş, bizzat Resûlullah'ın bu yöndeki ikazını ona hatırlatmıştır.²³

Emanete riayeti iman ile, ahde vefâyı da din ile irtibatlı gören Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, mü'min bir kimseye hem emanet hem sadâkat açısından önemli sorumluluklar yüklemektedir. Nitekim Enes b. Mâlik (ö. 93/711) Resûlullah'ın her hutbesinde muhakkak değindiği bir hususu aktarmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber "Emaneti olmayan kimsenin imanı yoktur; ahde vefâ göstermeyen kimsenin de dini

²¹ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muḥammed Fuâd Abdülbâkî, (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, ts.), "Er'ime", 61; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Aḥmed et-Ṭaberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Ḥamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 21/173.

²² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/442; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 25/93.

²³ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 152; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 28/229; 32/181-182.

yoktur.” diyerek güvenilir ve doğru sözlü olmanın önemine dikkat çekmektedir.²⁴ Verilen sözün yerine getirilmesi vefâkârlık bakımından önemsenmekle beraber, iyi niyetle taahhüt edilen bir sözün elde olmayan nedenlerle yerine getirilememesi vefâsızlık anlamına gelmektedir. Nitekim bu duruma dikkat çekilen bir rivayette,²⁵ verilen sözün arkasındaki itici gücün samimiyet ve iyi niyet olduğu anlaşıl-makta, kasıt olmadığı sürece tutamadığı bir sözden ötürü bir kimsenin vefâsızlıkla itham edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vefâ erdemi, bir davranışın asıl motivasyonu olan niyet ile yakından il-gilidir. İyi niyet ve samimiyetin eşlik ettiği bir söz, insanda onu her şart ve ortamda yerine getirmeye yönelik bir şuur oluşturur. Bu bilinç hali pasif durumdaki erdemleri faal hale getirir ve sözün niyete esas değerini görünür kılar. Bu bağlamda ameller ve niyetler arasında organik bir bağ olduğunu ifade eden rivayetlerden hareketle ahde vefâ olgusunu da harekete geçiren temel motivasyonun samimiyet ve iyi niyet oldu-ğu söylenebilir. Nitekim bu konuda gelen rivayetlerde kulun niyetinin önemine işaret edilmiş, herkesin niyetinin karşılığını alacağına vurgu yapılmıştır.²⁶

Yine bir hadiste de sonuç ne olursa olsun kulun samimiyetle iyi bir şeye niyetlenmesi övülmüş, niyetin amelden daha üstün bir de-ğere sahip olduğu belirtilmiştir.²⁷ Dolayısıyla burada vefâ ilkesini ayakta tutan asıl unsur, verilen söze sadâkat göstermenin yanı sıra vaat edilen söz veya eylemin iyi niyet ve samimiyetle ortaya konul-muş olmasıdır. Öyle ki, “Bir kimse gerçekten yerine getirme niye-tiyle (Müslüman) kardeşine bir söz verdiğinde onu hiç tutamaz veya vaktinde yerine getiremezse bundan dolayı günahkâr sayılmaz.”²⁸ rivayeti ahde vefâ ile iyi niyet arasındaki sıkı irtibata gönderme yap-maktadır.

²⁴ Ebû Bekr ‘Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kiitâbü'l-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1409/1989), 6/168; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 20/423; Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, 4/78.

²⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 82.

²⁶ Buḥârî, “Bedü'l-vaḥy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155; Tirmizî, “Zühd”, 21; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 10.

²⁷ Ṭaberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 6/185-186.

²⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 82; Ṭaberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 5/199.

2.3. İhtiram

Saygı ve hürmet duymak, yapılan iyiliği unutmamak vefâ kapsamında değerlendirilebilecek değerli bir haslettir. Dostluk ve arkadaşlığın hatırına hürmet göstermek de içten bağlılık anlamında vefâlı olmayı gerektirmektedir. Örneğin Hz. Peygamber, kendisini Taif dönüşünde himayesine alan Mut'im b. Adî'nin (ö. 2/623) zor zamanda yaptığı iyiliği unutmamıştır. Mut'im'in vefâtından sonra bile ona olan vefâ borcunu daima hatırdan tutmuştur. Öyle ki müşrik esirleri için “Şayet Mut'im hayatta olsaydı ve şu pislikler için benimle konuşup onları affetmemi isteseydi, bu adamları kesinlikle Mut'im'in hatırı için affederdim.” demiştir.²⁹ Benzer şekilde Hz. Hatice'yi (ö. 620) ve zor zamanlarında ondan gördüğü iyilikleri unutmaması, onunla çeyrek asır gibi uzun sayılabilecek bir süre boyunca nikâh akdini tam bir bağlılıkla sürdürmüş olması, vefâtına kadar ondan başka biriyle evlenmemesi, vefâtından duyduğu derin teessürü hayatı boyunca hissedip onu daima hayırla yâd etmesi, her fırsatta Hz. Hatice'nin dost ve akrabalarını memnun etmeye çalışması ona olan vefâsını samimiyetle ayakta tuttuğunu göstermektedir. Öyle ki, Hz. Peygamber'in ondan çok bahsetmesi nedeniyle Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) zaman zaman “Sanki dünyada Hatice'den başka kadın yok!” diyerek onu hiç görmediği halde kıskandığını söyleyip Resûlullah'a serzenişte bulunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber ise her seferinde Hz. Hatice'nin güzel evsâfını bir bir sayıp “Dahası benim ondan çocuklarım var!” diyerek karşılık verdiği aktarılmaktadır.³⁰

Resûlullah'ın söz ve davranışlarına yansıyan vefâ erdemi sadece Hz. Hatice ile sınırlı değildir. Ona olan vefâ borcundan ötürü Hz. Hatice'nin dostlarını da gözetmekte, onların hal ve hatırlarını sorup gönüllerini hoş tutmaktadır. Öyle ki, Hz. Peygamber'in kimi zaman bir koyun kestigi ve özenle pay ettikten sonra onları Hz. Hatice'nin sevdiğine gönderdiği bilinmektedir.³¹ Bu da vefâ olgusunun sevgi ve

²⁹ Buhâri, “Megâzi”, 12.

³⁰ Buhâri, “Menâkıb-enşâr”, 20.

³¹ Buhâri, “Feđâil”, 50; “Nikâh”, 107; “Edeb”, 23; “Tevhîd”, 32; Müslim, “Feđâil”, 74, 76; Tirmizî, “Birr”, 70; “Menâkıb”, 62; İbn Mâce, “Nikâh”, 56.

bağlılıkta sebat ve süreklilik gösterilmesi gereken özel bir erdem olduğuna işaret etmektedir.

Dostluk ve yakınlığa vefâ göstererek gereğini yapmanın imanın bir gereği olduğunu belirten Hz. Peygamber bu bağlamda hayattayken Hz. Hatice'ye gösterdiği hürmet ve ihtiramı vefâtından sonra da onun sevdiklerine göstermiştir. Nitekim Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o şöyle anlatmaktadır: “Resûlullah'ın benim yanımda olduğu bir gün yaşlı bir kadın onu ziyarete geldi. Resûlullah kadına ‘Kimsiniz?’ dedi. Kadın ‘Ben Cessâme el-Müzeniyye’yim’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Hayır, siz Hâssâne (veya Hanâne) el-Müzeniyye’siniz’ diyerek ona iltifatta bulundu. Bundan sonra ardı ardına ‘Nasılsınız, haliniz hatırınız nasıl, bizden sonra nasıl oldunuz?’ diyerek yaşlı kadına ilgi ve alaka gösterdi. İhtiyar kadın ‘İyiyim, anam-babam sana fedâ olsun’” dedi. Âişe diyor ki: “O gittikten sonra ‘Yaşlı kadına gösterdiğin bu ihtiram da neyin nesi?’ diye sordum. Resûlullah da ‘Ey Âişe! Bu kadın Hatice'nin arkadaşıydı, o zamanlar bize gelir giderdi. Şüphesiz vefâkârlık imandandır.’ dedi.”³²

Hz. Peygamber, anne babaya vefânın yanı sıra onlara duyulan bağlılık ve vefâdan ötürü evladın anne-baba dostlarına da yakınlık göstermesi gerektiğini salık vermektedir. Her fırsatta ana-babayı ihmal etmemeyi hatırlatan Hz. Peygamber kimi zaman onları görüp gözetmeyi kendisiyle birlikte cihada katılmaktan faziletli görmüştür. Nitekim Hz. Peygamber, cihada çıkmak için kendisinden izin isteyen bir kimseye “Senin annen baban yaşıyor mu?” diye sormuştur. Adamın “Evet, hayattalar!” cevabı üzerine “Öyleyse, dön ve (hizmetinde bulunmak suretiyle) onlar için cihâd et!” demiştir.³³ Yine bir adamın, Hz. Peygamber'e anne babasını gözü yaşlı halde bırakıp hicret etmek üzere geldiğini söylemesi üzerine “Derhal geri dön ve ağlattığın gibi onları tekrar sevindir!” diyerek ana-babayı memnun edip onlara vefâ göstermesi gerektiğini

³² Buḥârî ilgili hadisi bâb başlığı olarak zikretmiştir. Buḥârî, “Edeb, 23. Rivayet metni için bk. Ebû ‘Abdillâh Muḥammed el-Ḥâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şâhiḥayn*, thk. Muştâfâ ‘Abdulkâdir ‘Aḫâ’ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/62; Ebû Bekr Aḫmed b. el-Ḥüseyn el-Beyhâkî, *Şu‘abü’l-İmân*, thk. Ebû Ḥâcer Muḥammed Sa‘id b. Besyûni Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 6/517.

³³ Buḥârî, “Cihâd”, 136; “Edeb”, 3; Müslim, “Birr”, 5; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 31; Tirmizî, “Cihâd”, 2.

hatırlatmaktadır.³⁴ Benzer şekilde “Kuşkusuz iyiliklerin en üstünü bir evlâdın, baba dostlarıyla ilgisini kesmemesidir.”³⁵ hadisi de ana-babaya karşı vefâ borcunun onların dost ve akrabalarına karşı da samimiyetle sürdürülmesini öğütlemektedir.

Müslüman olup olmadığı bilinmemekle beraber Hz. Peygamber’in kendisine bir süre sütannelik yapan Süveybe’ye hürmet ve ikramda bulunduğu bilinmektedir. Ziyarete geldiğinde ona iyilik ve ihsanda bulunmuş, vefâtına kadar da onunla ilgisini kesmemiştir. Evlendikten sonra Hz. Hatice, onu Ebû Leheb’ten (ö. 2/624) satın alarak azad etmek istemiş, ancak Ebû Leheb buna yanaşmamıştır. Hicretten sonra da onu görüp gözeten Hz. Peygamber Süveybe’ye zaman zaman çeşitli şekillerde maddi yardımlarda bulunmuştur. 7/628’deki Hayber Gazvesi sonrasında onun vefât haberini alan Hz. Peygamber hemen sütkardeşi Mesrûh’un durumunu sormuş, onun Süveybe’den daha önce öldüğünü öğrenince vefâ borcunu ödemek üzere sütannesinin dost ve yakınlarının araştırılıp bulunmasını istemiştir.³⁶ Hz. Peygamber’in vefâsının sadece Süveybe örneğinde olduğu gibi küçük olsun büyük olsun, kadın olsun erkek olsun kendisiyle ünsiyet edip samimiyet kurduğu herkese yönelik olduğu görülmektedir. Diğer sütanesi Halîme’ye ve sütkardeşi Şeymâ’ya gösterdiği ilgi ve ihtiram vefâ erdeminin sevgi ve dostlukta sebat, hürmet ve bağlılık ile doğrudan ilgili olduğunu göstermektedir. Nitekim çocukken aynı anneden süt emdiği kardeşi ile uzun yıllar sonra çok üzücü bir tablo sonucu karşılaşan³⁷ Hz. Peygamber onu tanımakta güçlük çekince Şeymâ’, omzundaki diş izini gösterip “Bak, bunu

³⁴ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 31; Nesâî, “Bey’at”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/377.

³⁵ Müslim, “Birr”, 11.

³⁶ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Başrî, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir ‘Aṭâ’ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990), 1/87-88; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf ibn Abdilberr, *el-İstî‘âb fî mâ rifeti’l-aşhâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 1/28-29, 370, 3/940; Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Eşîr eş-Şeybânî, *Üsdü’l-gâbe fî mâ rifeti’s-şahâbe*, thk. Alî Muhammed Mu’avviz - ‘Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrüt: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 7/47.

³⁷ 8 (630) yılında Sakîf ve Hevâzin kabileleriyle yapılan Huneyn Gazvesi’nde Hevâzinlilerden alınan esirler arasında Şeymâ’nın da bulunduğu bilinmektedir. Kendisini alıkoyan askerlere Resûlullah’ı kastederek “Ben arkadaşınızın sütkardeşiyim, beni ona götürün.” dediği, bu sayede Hz. Peygamber ile görüşme imkânı elde ettiği aktarılmaktadır. Bk. İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb fî mâ rifeti’l-aşhâb*, 4/1870-1871.

sen ısırmaştın!” diyerek kendisini hatırlatmıştır. Hz. Peygamber bu kadının şütkardeşi Şeymâ’ bint el-Hâriş (ö. ?) olduğunu anlayınca çok duygulanmış ve gözleri yaşarmıştır. Üstündeki ridasını serip oturmasını istemiş, ona hürmet ve ihtiram göstermiş, kendisiyle uzun müddet sonra tekrar karşılaştığı için memnuniyetini dile getirmiştir. Şeymâ’ya ailesi ve yakınlarının durumunu soran Hz. Peygamber, sütanesi Hâlîme ile eşi Hâriş’in vefât ettiğini, kardeşleri Üneyse ile Abdullah’ın hayatta olduğunu öğrenmiştir. Bu sırada İslam’ı kabul eden Şeymâ’ya isterse yanında kalabileceğini isterse kabilesine geri dönebileceğini söylemiş, isteği üzerine Taif dönüşü ona birkaç hizmetçi ile biraz mal vererek kabilesine göndermiştir.³⁸

Hz. Peygamber’in insan ömrü için uzun sayılabilecek bir süre sonra yeniden sütkardeşiyle karşılaşmış olması onda duygusal bir etki bırakmış olmalıdır. Çocukluk hatıralarının canlandığı bu tabloya eşlik eden duygu ise, sevgi ve hürmet gibi değerlerinin samimiyetle yansıdığı vefâ duygusudur. Nitekim kendisine niçin duygulandığını soran birine, ona olan merhametinden ve başına gelenlerden ötürü üzülüğünü söylemiş ve “Uhud Dağı kadar altınınız olsa ve bunun tamamını emzirmesi karşılığında verseniz bile yine de onun hakkını ödeyemezsiniz.” buyurmuştur.³⁹

2.4. Sebat

İsrar, sağlamlık, metanet gibi anlamlara gelen şebat kelimesi, bir konuda verilen kararın arkasında durma ve başladığı işi nihayete ulaştırma hususunda kararlı olma anlamına gelmektedir.⁴⁰ Bu yönüyle şebat kavramı; sadâkat, emanet, sorumluluk, bağlılık gibi birçok farklı değer içeren vefâ ile benzer bir çerçeveye sahiptir. Öyle ki vefâ, sevgi ve dostlukta, ahid ve akitte, borç ve emanette sebatı görünür kılmaktır. Bu yö-

³⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Muşafâ es-Sekka vd. Kâhire: Mektebetü Muşafâ, 1955), 2/458; İbn Abdilberr, *el-İst'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 4/1870-1871; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/110-111.

³⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Muşannef fi'l-hadîs* (Kahire: Dâru't-Te'sil, 1437/2013), 7/410.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şadr, ts.), “sbt”, 2/19-20. Türkçede de benzer anlamda bir kullanıma sahiptir. Bk. Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, “Sebat”, 1071.

nüyle sebat kavramı da vefânın anlam sahasına dâhil edilebilir. Kuşkusuz sebat; meşru, helal ve yararlı davranışlarda olur. Yalan ve hıyanette, zulüm ve haksızlıkta inat ve ısrar anlamında bir kararlılık ve direnç vefâya içkin olan sebatın kapsamı dışında kalmaktadır. Gayr-i meşru, haram ve zararlı davranışlarda sebatan söz edilemez. İnsanı helake sevk eden söz ve davranışlarda metîn olmak sebat değildir. Vefâ konulu rivayetlerde çerçevesi çizilen anlam ilişkisi kendini göstermekte, bir kimsenin vefâlı olması ile onun müspet söz ve davranışlarına gösterdiği sebat arasında yakın bir ilişki bulunduğu görülmektedir.

Söz gelimi borcuna olan bağlılığıyla vefâkâr bir kimse olarak dikkat çeken Câbir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) durumu rivayetlerde vefânın somut bir örneği olarak okunabilir. Nitekim Hz. Peygamber, babasının vefâtından dolayı hem kız kardeşlerinin geçimini üstlenmek hem de ondan kalan borçları ödemek durumunda kalan Câbir'in maddi sıkıntısıyla yakından ilgilenmiştir. Borcun vadesi geldiğini belirten alacaklılar Câbir'i sıkıştırmaya başlayınca Resûlullah hurmalarını satıp alacaklılara ödeme yapması gerektiğini söylemiş ve bizzat kendisi de ölçekle hesap edip taksimat yapmıştır.⁴¹ Câbir'in geçim sıkıntısıyla yakından ilgilenen Hz. Ömer'e "Câbir, alacaklısına borcunu tastamam ödedi." diyerek sevincini ifade etmiştir.⁴² Burada Câbir'in sözünü tutmada direnç göstermesi ve borcunu ödeme hususundaki kararlılığı sebatkâr tutumunu göstermektedir.

Bir başka rivayete göre Resûlullah'tan bir deve alacaklı olan bir kimse borcunu istemeye gelmiş, Hz. Peygamber aldığından daha iyi bir deve vererek borcunu ödeyince adam "أوفيتني أوفى الله بك "Bana borcunu bi-hakkın ödedin, Allah da bunun karşılığını sana tastamam versin!" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Sizin en hayırlınız borç konusunda en iyi olanınızdır." buyurmuştur.⁴³ Dolayısıyla borçlu ile alacaklı ilişkisini konu alan bazı rivayetlerde vefâ kavramı, borcun bihakkın

⁴¹ Buḥârî, "Büyü", 51.

⁴² Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 23/251.

⁴³ Buḥârî, "Vekâle", 5; "İstiḫrâz", 7; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 15/52. Borcu en güzel şekilde ödemeyi hayra dâhil eden benzer içerikli rivayetler için bk. Buḥârî, "İstiḫrâz", 4; Müslim, "Müsâkât", 120; Tirmizî, "Büyü", 75; Nesâî, "Büyü", 64.

yerine getirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu borç maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Burada vefâ kavramının anlam sahasına dâhil olan asıl unsur, maddi olsun manevi olsun borcun vaktinde ve tastamam ifa edilmesidir. Bu doğrultuda gerek ibadetler gerekse gündelik hayatın birtakım yükümlülükleri anlamında maddi borçlar, büyük bir hassasiyetle ve vaktinde yerine getirilmesi gereken ödevlerdir. Edası konusunda vefâ gösterilmesi gereken bu tür sorumluluklar konusunda oldukça şebatkâr davranan Hz. Peygamber, imkânı olduğu halde borçlunun ödemeyi geciktirmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. İlgili rivayetlere yansıdığı kadarıyla alacaklının anlayışlı, borçlunun ise duyarlı davranması gerektiği vurgulanmakta ve insani ilişkilerde sebatın önemine dikkat çekilmektedir.

Hz. Peygamber şebatkâr olmaya büyük önem vermiş, sevgi ve dostlukta da kayda değer bir prensip olarak bu değere işarette bulunmuştur. Vefâya sevk eden bir değer olarak şebat, dostluk ve sevgi bağına sahip kimseleri bir arada tutan önemli bir erdemdir. Bunun içindir ki, Hz. Peygamber, Allah rızası için mescidin temizliğiyle meşgul olan kadını göremeyince onun durumunu sormuş; öldüğü söylenince de “Bana vefât ettiğini haber vermeniz gerekmez miydi?” diyerek etrafındakilerde sitemkâr konuşmuştur. Sonrasında da ona olan vefâsını göstermek üzere kabrine gidip namaz kılmıştır.⁴⁴

Bazı rivayetlerde imana sıkı sıkıya bağlılığı muhafaza etme anlamında şebata vurgu yapılmış, nifâk olgusunun sebatsızlık olduğuna işaret edilmiştir. Bu minvalde belli başlı itikadî hususlara dair gönülden bağlılık ve şebat anlamı taşıyan imanın vefâ ile tanımlanması; buna mukabil bu hususlara aykırılık ve sebatsızlık anlamındaki nifâkın da vefâsızlıkla ilişkilendirilmiş olması anlamlıdır. Örneğin bir rivayette Hz. Peygamber’in, ‘İtbân b. Mâlik’in (ö. 50/670) isteği üzerine onun evinde namaz kılmak üzere gittiği ve Resûlullah’ın ‘İtbân’ın evinde olduğunu haber alan komşularının süratle oraya geldikleri anlatılmaktadır. Sohbet esnasında Mâlik b. ed-Duḥşüm’un gelmediği anlaşılınca bazı insanların onun hakkında ileri geri konuşmaya başladıkları Resûlullah’ın kulağına

⁴⁴ Buḥârî, “Mesâcid”, 39; “Cenâiz”, 65.

gitmiş; içlerinden birinin Mâlik'in münafık olduğunu söylemesi üzerine de Hz. Peygamber duruma müdahale etmiştir. Bu konudaki ikazında Resûlullah nifâk ile vefânın bir arada bulunamayacağına işaret ederek “Bir kul kıyamet günü Allah'ın huzuruna içtenlik ve adanmışlıkla lâ ilâhe illallâh demiş bir kimse olarak varırsa Allah ona cehennemi haram kılar.” buyurması dikkat çekicidir.⁴⁵ Çünkü iman vefâyı gerektiren bir olgu olup Allah'a itaatteki şebatını bozmayan bir kimse hakkında nifâk söylemi doğru değildir.

Yine bir kimseye verilen bağlılık yeminiyle yakından ilişkili olması bakımından şebatın vefâyı gerektirdiği söylenebilir. Öyle ki bu doğrultuda Resûlullah'a, birtakım emir ve yasaklara riayet hususunda yapılan biati konu eden rivayetlerin ortak teması “Her kim Peygamber'e verdiği biatın gereklerini yerine getirirse Allah da onun biatının karşılığını tastamam verecektir.”⁴⁶ şeklinde olması dikkat çekicidir. Yine kullara amellerin karşılığının bihakkın verileceğini bildiren bir kudî hadiste de vefâ kavramı bir şeyin bedelini tastamam verme anlamında adalet ve şebat ilkesiyle özdeşleştirilmiştir.⁴⁷

2.5. Fedakârlık

Vefâ ile yakın anlam ilişkisine sahip olan kavramlardan biri de fedakârlıktır. Vefâ ile fedakârlık arasında vefânın sadâkat, emanet, ihtiram ve sebat gibi kavramlarla ilişkisi kadar güçlü ve direkt bir münasebet bulunmasa da gerek dayandıkları gerekse kaynaklık ettikleri ortak değerler bakımından bu iki kavram arasında bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Zira fedakârlık, bir amaç uğruna kendi menfaatinden feragat etme ve aleyhte bile olsa her durumda haktan yana tavır alma anlamında değerli bir mekanizma olup nefsin arzu ve eğilimlerine rağmen özveride bulunmayı ifade etmesi bakımından vefâ erdeminin anlam sahasına girmektedir. Bu kullanım özelinde bir şeyi bir diğerine üstün tutma, kendi istek ve ihtiyaçlarını göz ardı etmek suretiyle bir başkasının yararına fedakârlıkta bulunma anlamındaki *îşâr* hasleti de vefâya işaret

⁴⁵ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 27/10.

⁴⁶ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 37/429.

⁴⁷ Müslim, “Birr”, 55.

etmektedir.⁴⁸ Burada aralarında çok yönlü ilişki bulunan fedakârlık ve diğerkâmlık, bir kimse yahut bir şey yararına feragatte bulunma duyarlılığını harekete geçirmesi açısından vefâ erdemiyile yakından ilgilidir.

Öyle ki, münker olanı terk edip ma'rûf olana yönelme hassasiyetine sahip bir kimse vefâlı olma vasfına sahip olmaktadır. Dahası yanlış olan yahut yanlışla yol açan söz ve davranışlar kendi eylemleri olduğu takdirde bile hakikate bağlılığı muhafaza etmesi, hakka karşı duyarlılık ve vefâdan ileri gelmektedir. Bir kimsenin, hata ve kusurlarını göz önüne almak suretiyle kendi yanlışlarından vazgeçerek onun yerine bir başkasının doğrularına yönelmesi, hakikate olan vefâsından kaynaklanan özverili bir tutumdur. Aynı şekilde kendi ihtiyaç, istek yahut çıkarını göz ardı ederek doğru olanı tercih etme yönünde güçlü bir irade ve kararlılık bildirmek bu açıdan vefâkârlıktır. Bu önemli haslet aynı zamanda vefânın insanın nefis ve benlikle mücadelesinde önemli bir psikolojik fonksiyona sahip olduğunu da göstermektedir. Öyle ki Kur'ân, benliğini arındıranı *felâh*, onu kirleteni de *hüsrân* ile anmaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla nefsin isteklerine rağmen bencillikten uzaklaşma, doğruya yönelme, hakka tabi olma ve hakikati önceleme gibi tutum ve davranışlar fedakârlık ile vefâ arasındaki sıkı münasebete işaret etmektedir.

Fedakârlık, vefâkâr kimsenin ayırt edici hasletlerinden birisidir. Hz. Peygamber'in hayat tarzına ve rivayetlere yansıyan fedakâr olma hasleti, en temelde karşılıksız iyi oluş halini ifade etmektedir. Öyle ki, iyiliği herhangi bir çıkar ve menfaat uğruna yapmak, iyiliğin asıl motivasyonu olan ihlastan uzak bir tutum anlamına geleceğinden vefâ kavramının anlam sahasının dışında kalmaktadır. Çünkü böyle bir durum, riyâ ve gösteriş gibi birtakım nefsî arzulara yahut çıkar ilişkisi gibi temel bir güven problemine neden olacağından iyilik kapsamına girmemektedir. Bu bağlamda iyilik adı altında yapılan davranış sonrası herhangi bir karşılık ummak da söz konusu iyiliği unutup ona hakkıyla mukabelede bulunmamak da vefâsızlık olarak görülebilir. İyilik olarak yapılan her türlü amelin, Yaratıcı'ya dönük bir tarafı olduğu hatırdan çıkarılmama-

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "esr", 4/7; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, "İşâr", 37.

⁴⁹ eş-Şems 91/9-10.

lı, iyiliğin karşılığının Allah tarafından verileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁰ Nitekim 'Ubâde b. es-Şâmit'in (ö. 34/654) aktardığına göre Resûlullah, Akabe'de kendilerinden bazı hususlarda söz almış ve onlara şöyle demiştir: "Artık kim (sözüne) vefâ gösterirse onun mükâfatı Allah'a aittir."⁵¹

Rivayetlerde vefâ erdemini beşerî ilişkilerde görünür kılmak gerektiği ve bunun insan için önemli bir ödev olduğu vurgulanmaktadır. Bazı rivayetlerde bu ödevin yöneticilere yüklendiği görülmektedir ki bu durum vefâ olgusunun idareci ve halk arasında sorun çözücü bir mekanizma olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in bazı bölgelere tayin ettiği idarecilere verdiği nasihatler, onların halkla iç içe olmaları gerektiğini hissetmektedir. Örneğin kadılık ve zekât memurluğu gibi birtakım görevleri yerine getirmeleri amacıyla Mu'âz b. Cebel (ö. 17/638) ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö. 42/662) Yemen'in çeşitli bölgelerine gönderen Hz. Peygamber, halkın işlerinde zorluk yerine kolaylıktan yana olmaları, müjdeci olmaları ve onları kendilerinden nefret ettirmemeleri gibi bazı nasihatlerde bulunmuştur.⁵²

Ayrıca Hz. Peygamber dünyalık bir menfaat elde etmek üzere vefâyâ başvurulmasını kınamakta, vefâ erdeminin herhangi bir çıkara alet edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre vefâ başlı başına ahlâkî bir ilke, yalın bir prensip ve evrensel bir değerdir. Nitekim Hz. Peygamber Allah'ın kıyamet günü konuşmayacağı, yüzlerine bakmayacağı ve günahlarından arındırmayacağı üç kimseden söz ederek şiddetli bir azabın onları beklediğini söylemiştir. Sözlerine devamla Resûlullah, dünya metâi için yöneticiye biat edip istediğini aldığı sürece biatına vefâ gösteren, istediğini alamayınca da ahbine vefâsızlık eden kimse- nin de bunlar arasında olduğunu bildirmiştir.⁵³ Bu uyarıya mukabil bir idareci olarak kendisini hiçbir zaman içinde yaşadığı toplumun sorun-

⁵⁰ "...Kim çaba harcıyıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz." eş-Şûrâ 42/23. "Sabret! Kuşkusuz Allah, iyilerin iyiliklerini asla karşılıksız bırakmaz." Hüd 11/115. "Kim bir iyilikle gelirse, artık onun için daha hayırlısı vardır..." el-Kasas 28/84.

⁵¹ Buḥârî, "İmân", 9; Müslim, "Hudûd", 41; Tirmizî, "Hudûd", 12; Nesâî, "Bey'at", 17.

⁵² Buḥârî, "Megâzi", 57; Müslim, "Cihâd", 3.

⁵³ Buḥârî, "Şehâdât", 22, 48; Müslim, "İmân", 183; İbn Mâce, "Ticârât", 30; "Cihâd", 42.

larından soyutlamamıştır. Yöneticilik makamında bulunan kimselerin halka sadâkatsizlik etmeleri ve onların hak ve menfaatlerini korumamaları durumunda cennetin kokusunu bile alamayacaklarını hatırlatarak yönetilen kimselere karşı vefâlı olunması gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁴ Bu açıdan hem yöneticilere hem de yönetilenlere fedakârlığı salık veren Hz. Peygamber'in, tarafların vefâ temelinde istişare ve ortak akla dayalı bir uzlaşma kültürünü geliştirmelerini, doğabilecek siyasi ve içtimai birtakım sorunların makul şekilde çözülmesine katkıda bulunacak önemli bir formül olarak önermektedir.

Sonuç

Rivayetlere yansıdığı kadarıyla vefâ kelimesinin iki yönlü kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Dilin yapısı itibarıyla bu kullanımların lügavî açıdan sınırlarını net bir şekilde tayin etmek mümkün olmamakla beraber ilk kullanımda v-f-y kök harflerine ve çeşitli türevlerine özel değer atfetmeyen bir içeriğin söz konusu olduğu söylenebilir. Burada kelime; bir şeyi yerine getirmek, ulaşmak, sağlamak, gelmek, ihtiyacı karşılamak vb. gibi anlamlarda gündelik dilin bir unsuru olarak istimal edilmekte, müstakil olarak özel bir ahlâkî erdeme işaret etmemektedir. Söz gelimi *كلما أوفى على ثنية أو فدفد كبر ثلاثا* rivayetinde Hz. Peygamber'in bir tepeye çıktığında ya da yüksek bir araziye vardığında üç kez tekbîr getirdiği bilgisi verilmektedir.⁵⁵ Yine *من اتباع طعاما فلا يبعه حتى يستوفيه* rivayetinde de bir kimsenin satın aldığı zahireyi (ölçerek veya ölçtürerek) tastamam teslim almadığı sürece satamayacağı bildirilmektedir.⁵⁶

İkinci kullanımda ise kelimeye yüklenen anlam farklılaşmakta; ahid, anlaşma, borç, emanet, sevgi gibi çeşitli kavramlarla bir arada kullanılmasından ötürü başlı başına bir ahlâk ilkesine vurgu yapılmaktadır. Bu ikinci tema, rivayetlerde vefâ prensibinin tıpkı adalet, hikmet, iffet, af, sabır ve merhamet gibi zaman ve mekân üstü geçerlilik niteliğine sahip bir üst erdem olduğuna gönderme yapmaktadır. Yine ilk temada vefâ

⁵⁴ Buḥârî, "Aḥkâm", 8.

⁵⁵ Buḥârî, "Cihâd", 131; Müslim, "Ḥacc", 428; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 8/339.

⁵⁶ İmam Mâlik, "Büyû", 40; Buḥârî, "Büyû", 55; Müslim, "Büyû", 29; Ebû Dâvûd, "Büyû", 65; Tirmizî, "Büyû", 56; İbn Mâce, "Ticârât", 37; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Müsned*, 1/457.

kelimesine bireysel ve toplumsal yaşamın olağan akışında yer verilirken ikinci temada iman, ibadet ve ahlâk merkezli birtakım emir ve yasakların tebliğinde yer verildiği görülmektedir. Öyle ki akşam namazı kıldığı sırada Câbir'in Resûlullah'a rastladığını bildiren فوافيت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم المغرب ولا يفني لذي عهد عهده فليس مني وليست منه ibaresi⁵⁷ Resûlullah'ın "Ahdine vefâ göstermeyen kimse benden değildir, ben de ondan değilim." şeklindeki ولا يفني لذي عهد عهده فليس مني وليست منه ibaresi⁵⁸ rivayetlerde vefâ kelimesine yüklenen farklı kasıt ve anlamları ortaya koymaktadır.

Gerek Allah'a gerekse kullara yönelik sorumluluklarda, ihtiva ettiği birçok fazilet açısından vefâ erdeminin kayda değer bir ödev olarak insanlığa sunulduğu anlaşılmaktadır. Mü'min vasfının ayırt edici bir niteliği olduğu kadar güven ve emân temalı bir toplumda vazgeçilmez öneme sahip bu değer en temel ahlâkî ilkelerle yakın ilişkisi dikkat çekmektedir. Burada vefânın nifâk olgusunu devre dışı bırakarak doğrudan doğruya imanla olan münasebeti bu prensibin belki de rivayetlere yansıyan en önemli yönüdür. Dolayısıyla ana hatlarıyla ahlâkî bir değer olarak rivayetlere konu olan vefâ kavramının anlam sahasına dair çizilen çerçeve göz önüne alındığında sadâkat, dürüstlük, bağlılık, doğruluk, adanmışlık, içtenlik, adalet, şebat ve fedakârlık gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. Buna mukabil aynı kavramın yalan, hile, zulüm, nankörlük, ihanet ve hıyanet gibi kötü ahlâkî vasıflardan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde kavramın oldukça geniş bir anlam sahasına sahip olduğu görülmektedir. Temel hadis kaynaklarında vefâ olgusuna işaret ettiğini düşündüğümüz rivayet malzemesinden hareketle bu geniş çerçevenin vefâ kavramıyla ilgi düzeyine ve öncelik sırasına göre sadâkat, emanet, ihtiram, sebat ve fedakârlık şeklinde sınıflandırılabilceği anlaşılmaktadır.

Son olarak, vefâ örneğinde olduğu gibi toplumsal bilinç ve farkındalığın ilgi sahasından uzaklaşmaya başlayan bu tür evrensel değerlerin ele alınmasına, onların rivayetlerdeki izdüşümlerine odaklanan yeni araştırmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Söz gelimi ülfet, rıfk,

⁵⁷ Buḥârî, "Şulh", 13; Ebû Dâvûd, "Ramazan", 2.

⁵⁸ Müslim, "İmâre", 53.

teennî, hilim ve iffet gibi kavramların kapsama alanlarının tespiti, söz konusu ahlâkî prensiplerin kültürel transferi açısından önemlidir. Ayrıca olumlu ahlâkî değerlerin yanı sıra bu kavramların karşıtlarının da içlem-kaplam ilişkisine göre incelenmesi gereklidir. Örneğin bu çalışma, benzer bir yöntemle vefâ ilkesinin zıt anlamı olan ğadr kavramının anlam sınırlarını tahlile odaklanan bir çalışma ile desteklenebilir. Bu, hem burada ulaşılan sonuçların test edilmesi, hem de biri ahlâkî diğeri gayr-i ahlâkî zıt kutuplu iki kavramın rivayetlerde ne tür tutum ve davranışları ihtiva ettiğine veya hangi davranış kalıplarını dışarda bıraktığına somut olarak işaret etmesi bakımından anlamlı olacaktır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Muşannef fi'l-ḥadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2. Basım, 1437/2013.
- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû 'Abdillâh Aḥmed b. Muḥammed. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Seçil Ofset, 2010.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Ebû Ḥâcer Muḥammed Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Buḥârî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi u's-şâhiḥ*. thk. Muştafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Cürcânî, Ebû'l-Ḥasen Alî b. Muḥammed b. Alî. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çağrıncı, Mustafa. *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 3. Basım, 2006.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an'a Göre İnsanın İlişkilerinde Sorumlu Olduğu Temel Ahlâkî İlke: Ahde Vefâ". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/2 (Nisan 2002), 77-95.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Dâvûd*. thk. Şâlih b. 'Abdilazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1420/1999.
- Erdem, Hüsamettin. "Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlâk Değeri Olarak Vefâ". *Uluslararası İnsanî Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*. ed. Muhammer Cengiz. 2 Cilt. 331-347. Erzurum: Üniversite Basımevi, 2015.

- Erginli, Zafer vd. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. ed. Zafer Erginli. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Fîrûzabâdî, Ebu't-Ṭâhir Mecdüddîn Muhammed. *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstî'âb fi mâ'rifeti'l-aşḫâb*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdillâh b. Muhammed. *Kitâbü'l-Muşannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hûṭ. 7 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Faḍl Şihâbüddîn Aḥmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerḫi Şahîhi'l-Buḥârî*. thk. Abdulkâdir Şeybe el-Ḥamd. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Sekḳâ vd. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Muştafâ, 1955.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâ'îl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuḥsin et-Türkî. 21 Cilt. Riyad: Dâru Hecr, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Başrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Aṭâ'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnü'l-Eşîr, Ebü'l-Ḥasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fi mâ'rifeti's-şahâbe*. thk. Alî Muhammed Mu'avviz - Âdil Aḥmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Eşîr, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fi ğaribi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. thk. Maḥmud Muhammed et-Ṭanâḫî. 5 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- İmam Mâlik, Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muwaṭṭa'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1406/1985.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2013.
- Koşum, Adnan. "Hz. Peygamber'in Ticari Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve

- Uygulama Örnekleri”. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 571-578. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu‘cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-‘Kur‘âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1364.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi‘u’s-şâhîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1412/1991.
- Nesâî, Ebü ‘Abdirrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb. *Sünenü’n-Nesâî*. thk. ‘Abdülfettâh Ebü Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu Matbu‘âti’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Ḥâkim en-Nisâbüri, Ebü ‘Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şâhîḥayn*. thk. Muştafâ ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ’. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1411/1990.
- Parlatır, İsmail vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1988.
- Râğıb el-İşfahânî, Ebü’l-Ḳâsım Ḥüseyn. *el-Müfredât fi ğaribi’l-‘Kur‘ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.
- Ṭaberânî, Ebü’l-Ḳâsım Süleyman b. Aḥmed. *el-Mu‘cemü’l-kebîr*. thk. Ḥamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 24 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Aḥmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabî, 1975.
- Wensinck, Arent Jean vd. *el-Mu‘cemü’l-müfrehes li-elfâzi’l-hadîsi’n-nebevî*. 7 Cilt. Leiden: Brill Press, 1936.